

Batı Türkçesinin Oğuz Diyalektinden İstanbul Türkçesine Dönüşmesi Üzerine Düşünceler

Mesut Şen

Marmara Üniversitesi

Türkiye Türkçesi için kullanılan Batı Türkçesi terimi Türkoloji'de kullanılan yaygın bir terimdir, ancak Avrupalı ve Rus bazı bilim adamları tarafından Türkiye Türkçesi için Güney Türkçesi terimini de kullanılır. Tabii bu terim farklılığı biraz da coğrafi bölgelere nereden bakıldığına bağlıdır. Avrupalı ve Rus Türkologlar Batı Türkçesi terimi ile Bulgar grubu lehçelerini anlarlar, bu yüzden Türkiye Türkçesinin içinde bulunduğu Oğuz grubuna Güney Türkçesi derler. Türkiye'de ise Batı Türkçesi denince Türkiye Türkçesi anlaşılmaktadır.

Oğuz Türkleri MS 8. yüzyıldan beri bilinmektedir. Orhun yazıtlarında Oğuzlardan bahsedilir. Dilleri hakkında da ilk bilgileri bize Mahmûd Kâşgarî vermektedir. Türk dilinin Oğuz diyalekti Türkler Anadolu'ya gelene kadar yazı dili olamamıştır. Selçuklu devleti bir Türk devleti olarak kabul edilmesine rağmen yazı dilinde Türkçeyi kullanmadığı bilinmektedir. Bunun sebebi nedir? Neden Selçuklular Türkçe yazmamıştır?

Türkler Anadolu'ya gelince 13. yüzyıldan itibaren Oğuz diyalektinin yazı dili olmağa başladığını görüyoruz. Oğuz diyalekti

Osmanlı Türkçesinin resmî yazı dili olmayı nasıl başarmıştır? Bu başarının saikleri, âmilleri nelerdir? Osmanlı Türkçesinin yazı dili İstanbul diyalektine dayanmaktadır. İstanbul Türkçesi dediğimiz bu dil hangi yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmaktadır? İstanbul Türkçesinin Osmanlı yazı dili olmasında şair ve yazarların etkisi var mıdır?

Oğuz diyalektinin yazı dili olan Osmanlı Türkçesi her yönüyle muhafazakâr bir dildir. Avrupa'da henüz millî yazı dilleri oluşmadan önce Türkler Anadolu'da 600 yıl hükmünü sürdürecektir bir yazı dili inşa etmeyi başarmışlardır. 13. yüzyıldan itibaren bu yazı dilinde kullanılan imlâ, 20. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür. Örneğin *doğru* kelimesi 20. yüzyılda artık *doğru* şeklinde telâffuz edilmesine rağmen Lâtin alfabesi ile yazıya geçilene kadar 13. yüzyıldaki şekliyle, yani *togrı* olarak yazılabilmektedir. Bu geleneksel imlâ 19. yüzyılda yazılan Ermeni harfli Türkçe romanlarda, 18. yüzyılda Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe metinlerde de görülmektedir. Bu muhafazakâr imlâ anlayışı nereden gelmektedir?

Türkçenin yazılı tarihi 8. yüzyılda başlar. Kök Türkler döneminde Kök Türk harfleriyle yazılmış Türkçe metinlerin diline Kök Türkçe adını veriyoruz. Türk adı da ilk kez Türkçe olarak bu metinlerde geçmektedir. Kök Türkler Oğuz, Karluk, Kırgız, Töles, Tarduş, Türkiş gibi boyları "Türk bodun" altında birleştirmeye çalışmıştır. Şu cümle bu çabayı çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır: *Türk Oguz begleri bodun eşidiñ üze tenri basmasar asra yir telinmeser Türk bodun eliniñ törünüñ kim artadı.* "Türk Oğuz beyleri ve halkı işitin, üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe Türk halkı devletini ve yasalarını kim yıkıp bozabilirdi." (KT-D: 23). Bu ibareden Kök Türklerin bilhassa Oğuzları kendi *bodun*'undan saydıkları çok açıktır. *Bodun* kelimesi Kök Türkçede 'halk' anlamına gelen bir kelimedir. Yine Kök Türkçede geçen *bod* kelimesinin bir türevidir. *Bod* kelimesi günümüzdeki *boy* kelimesinin ilk şeklidir. Kül Tigin ve Bilge Kagan kitâbelerinde *Oguz* ismi otuz beş kez geçmektedir. Kök Türklerden öğrendiğimiz bilgilere göre Oğuzlar dokuz boydan oluşmaktadırlar. Oğuzlar *Türk bodun*'dan olmakla beraber Kök Türklere devamlı baş kaldıran boylar birliğidir: *Tokuz Oguz meniñ bodunum erti tenri yer bulgakın üçün ödünge küni tegdük üçün yağı boltı.* "Dokuz Oğuz benim halkım idi, gök ile yer bulandığı için (Oğuzun) kalbine kıskançlık

değdiği için düşman oldu.” (BK D:29-30). *Oguz* kelimesinin menşesinin Çin kaynaklarında ‘kabile’ anlamı verilen *ok* kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. Buna göre *oguz* kelimesi ‘kabileler’ manasına gelmelidir: *oguz* < *ok+u+z*. Sık sık Kök Türklerle savaşan Oğuzlar, 745 yılında Kök Türk devletinin yıkılmasından sonra yerine kurulan Ötüken-Uygur devleti ile de sürtüşmüşlerdir. Nihayet 775 yılından sonra Oğuzların ana yurtlarını (Tola ve Selenge ırmaklarının olduğu bölgeler) bilinmeyen bir sebeple terk ederek Sır Derya (Seyhun) ırmağı civarına geldiklerini görmekteyiz. Oğuzlar bu bölgede ırmağın kuzeyi ile kuzeybatısındaki geniş bozkırları yurt edinmişlerdir. Bu yeni yurttaki 10. yüzyılın ilk yarısında Yar Kend’i başkent yaparak Oğuz Yabgu devletini kuran Oğuzlar, bu sıralarda Üç Oklar ve Boz Oklar olmak üzere iki ana koldan ve 24 boydan oluşmaktadırlar. Oğuz Yabgu devletinde babası Dokak gibi ordu komutanı (sü başı) görevinde bulunan Selçuk, Oğuz yabgusu ile arasının açılması üzerine 960’lı yıllarda yıllarda Cend şehrine gelmiş ve bu şehirde kendisine bağlı Oğuzlarla birlikte İslâm dinine girerek Oğuz Yabgu devletiyle mücadeleye başlamıştır. Böylece Oğuzlar, “Selçuklular” adıyla bu bölgede yeni bir siyasî yapı oluşturmuşlardır. Bu siyasî yapı kısa zamanda Büyük Selçuklu devletine dönüşmüştür. Büyük Selçuklu hükümdarı Alp Arslan’ın 1071 yılında Doğu Roma devletine karşı kazandığı ünlü Malazgirt Zaferinden sonra kalabalık Oğuz kütleleri Anadolu’ya yerleşmeğe başlamışlardır. İlk göç dalgası 12. yüzyıla kadar devam etmiştir. Oğuzlar bu yeni yurttaki 1075 yılında Kutalmışoğlu Süleyman Şah önderliğinde Anadolu Selçuklu devletini kurmuşlardır. Bu devletin hükümdarlarından Alâaddîn Keykubâd (1220-1237) zamanında birden bire Asya içlerinden batıya doğru yayılan Moğol istilâsı baş göstermiştir. Önce Türkistan’ı, 1243’ten sonra da Anadolu’yu kasıp kavuran Moğolların tek yaptıkları yararlı iş, Türkistan’da kalan Oğuz kütlelerinin de ikinci büyük göç dalgasıyla güneybatıya doğru akın etmelerini sağlayarak Azerbaycan ve Anadolu’yu tamamen Türkleştirmeleri olmuştur. Anadolu Selçuklu devleti ise, 1243’teki Köseadağ Savaşında, Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğrayınca hızlı bir çöküş sürecine girmiştir. Bundan sonra Anadolu’da beylikler dönemi başlamıştır. Bu beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği, Anadolu’da tekrar Türk birliğini sağlayarak büyük bir imparatorluk hâline gelmiştir.

Kök Türklerin kitabelerde yazdıkları Türkçeye bugün Eski Türkçe adını veriyoruz. Kök Türklerden sonra yerine kurulan Ötüken-Uygur devletinde Kök Türk ve Mani harfleriyle yazılan dile de Eski Türkçe adı verilmektedir. Keza 840 yılında Ötüken-Uygur devletinin yıkılmasından sonra Turfan, Kâşgar bölgelerinde kurulan Doğu Türkistan Uygur devletinde Sogd kökenli Uygur harfleriyle yazılan dile de Eski Türkçe denmektedir. Hattâ Karahanlılar döneminde yazılan *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugatî't-Türk*, *Atebetül-hakâyık* ile ilk Türkçe *Kur'an* tercümelerinin diline de Eski Türkçe adını verenler vardır. Eski Türkçe adını verdiğimiz dilde Oğuzcanın ne ölçüde etkili olduğunu tam bilmiyoruz. Kök Türkçedeki bazı ses özellikleri Oğuzcada da bulunmaktadır. Örneğin Kök Türkçede geçen içinde *n* ve *ŋ* sesinin geçtiği kelimelerde, kelime başındaki *b-* sesinin Oğuzcada da korunduğunu biliyoruz: *ben*, *biŋ* gibi. Ancak şu kadarını söylemek mümkündür: Eski Türkçe döneminde bazı hususlarda yazı diline etki etse de Oğuzca bu dönemde bir diyalektir. Yani yazı dili değil, sadece bir konuşma dilidir

Oğuzların dili 11. yüzyıldan itibaren Türklerin yazı dili olan Hakaniye Türkçesine de etki etmiştir şüphesiz. Ancak Hakaniye Türkçesinin de yazı dili olarak Eski Uygur Türkçesinin bir devamı olduğunu biliyoruz. Şu hâlde Oğuzlar 11. yüzyıldan itibaren Türkistan ve İran sahasında, hattâ Küçük Asya'da siyasî bakımdan etkili olmalarına rağmen bu bölgelerde dillerini yazı dili hâline getirememişlerdir. Oğuzların Büyük Selçuklu devletini kurarak Türk tarihinde önemli bir yer işgal etmesine rağmen 13. yüzyıla kadar bir edebiyat dili meydana getirememiş olmasının sebebi ne olabilir? Muhtemelen 11.-12. yüzyıllardaki ortak Türkçenin, yani Hakaniye Türkçesinin bütün Türklerce yazı dili olarak kullanılması, Türkistan'da yeni bir edebî dilin teşekkül etmesini engellemiştir. Bir diğer sebep de özellikle Selçuklular devrinde Arapça ve Farsçaya gösterilen büyük alâka olmalıdır. Bu yıllarda Oğuz Türkçesi hakkında ilk bilgileri veren biricik kaynak Mahmûd Kâşgarî'nin *Dîvânu Lugatî't-Türk* adlı eseridir. Çünkü bu değerli eser vasıtasıyla, 11. yüzyıl Oğuz Türkçesinin çok önemli bir kaç dil özelliğine ulaşılabilmektedir.

Kâşgarî'ye göre Oğuzlar, Doğu Roma devletine en yakın Türk kavimleri arasında, en batıdaki Peçeneklerin ardından gelen üçüncü

sıradaki kavim olarak, Kıpçaklardan sonra, Yemeklerden ise önce bulunmaktadır. Kâşgarî böylece Oğuzların yurtlarının Sır Derya boyları olduğunu aşağı yukarı belirlemektedir. Yine Kâşgarî'nin Oğuzları yirmi iki boya ayırması ve onların Üç Ok ve Boz Ok adlarındaki iki büyük koluna hiç temas etmemesi ilginçtir. Çünkü Reşîdüddîn'in *Câmiü't-tevârih*'ine göre Oğuzlar, Üç Ok ve Boz Ok diye iki büyük kola ayrılmakta ve yirmi dört boydan oluşmaktadır. Kâşgarî eserinde, 22 boy arasında Yaparlı, Kızık ve Karkın boylarını belirtmezken, *Câmiü't-tevârih*'te geçmeyen Çaruklug adında bir Oğuz boyundan söz etmektedir. Kâşgarî'deki boy adları şunlardır: *Kınık, Kayıg, Bayundur, İwa (Yıwa), Salgur, Afşar, Begtili, Bügdüz, Bayat, Yazgır, Eymür, Kara Bölük, Alka Bölük, İgdir, Üregir (Yüregir), Totırka, Ulayundlug, Töger, Beçenek, Çuvuldar, Çepni, Çaruklug* (Kâş. 40-41)

Kâşgarî, Türk şivelerinin özelliklerinden bahsederken Kırgız, Kıpçak, Tohsı, Yağma gibi bir dilli Türk kavimleri arasında saydığı Oğuzların dillerini, bunlar içinde en hafif şive olarak değerlendirmektedir. Ona göre en doğru Türkçe, Tohsı ve Yağma şiveleridir. Kâşgarî, Oğuz Türkçesinin dil özelliklerini şöyle sıralamaktadır (Kâş. 26-29):

1. Kelime başındaki *y-* sesi, Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinde düşürülmekte veya *c-*'ye çevrilmiştir: *yelgin* > *elgin* 'yolcu', *yılıg* > *ılıg* 'ılık', *yinçü* > *cinçü* 'inci', *yogdu* > *cogdu* 'uzun deve tüyü' gibi.

2. Diğer Türk şivelerinde *m-*'ye çevrilen kelime başındaki *b-* sesi Suvar, Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinde korunmaktadır: *ben* > *men* 'ben zamiri', *bün* > *mün* 'çorba' gibi.

3. Kelime başındaki *t-* sesi, Oğuz Türkçesinde ve ona yakın ağızlarda *d-*'ye çevrilmiştir: *tewe* > *deve* 'deve' gibi.

4. Kelime sonundaki *-t* sesi de Oğuz Türkçesinde *-d*'ye çevrilmiştir: *üt* > *üd* 'delik' gibi.

5. Diğer Türk şivelerinde kelime ortasındaki *-d-* sesi, Oğuz Türkçesinde *-t-* şeklindedir: *bügde* ~ *bükte* 'hançer', *yigde* ~ *yigte* 'iğde' gibi.

6. Diğer Türk şivelerinde *b* ile *f* arasında söylenen *-w-*, *-w* sesi, Oğuz Türkçesinde ve ona yakın ağızlarda *-v-*, *-v'*'ye çevrilmiştir: *e_w* > *e_v* 'ev', *a_w* > *a_v* 'av' gibi.

7. Diğer Türk şivelerinde kelime ortasındaki *-d-* sesi Oğuz, Kıpçak, Tohsı, Yağma, Tatar gibi şivelerde *-y-*'ye çevrilmektedir: *kadıñ > kayıñ* 'kayın ağıcı', *kağın > kayın* 'kayın, hısıım' gibi.

8. Diğer Türk şivelerindeki *-gu/-gü* sıfat-fiili, Oğuz Türkçesinde *-ası/-esi* şeklindedir: *bar-gu yir ~ bar-ası yir* 'gidilecek yer', *tur-gu yir ~ tur-ası yir* 'duracak yer' gibi.

9. Kelime ortasındaki *-g-* ile bazı eklerdeki *g-* sesi Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinde düşürülmektedir: *çumguk > çumuk* 'ala karga', *tamgak > tamak* 'boğaz, damak'; *bar-gan > bar-an* 'varan, giden', *ur-gan > ur-an* 'vuran' gibi.

Bu bilgilerden daha 11. yüzyılda Oğuz Türkçesinde kelime başındaki bazı *t-* seslerinin *d-* sesine, Hakaniye Türkçesinde *b* ile *f* arasında söylenen *w* sesinin Oğuz Türkçesinde *v* sesine, Hakaniye Türkçesinde kelime ortası ve sonunda görülen peltek *d* (*-d-*, *-đ*) sesinin *y* sesine çevrildiğini, içinde *n* ve *ñ* seslerinin geçtiği kelimelerdeki kelime başındaki *b-* sesinin korunduğunu öğreniyoruz. Kâşgarî'nin verdiği bilgiler 13. yüzyılda karşımıza çıkan Eski Türkiye Türkçesinin diliyle neredeyse aynıdır.

Türkçe 13. yüzyıldan itibaren başlayan göçler sebebiyle, biri Harezmi bölgesinde, diğeri de Anadolu'da olmak üzere ilk defa olarak iki yazı diline ayrılmıştır. Bunlardan Harezmi Türkçesi, Kıpçak ve Oğuz şivelerinin özelliklerinden etkilense de esasen Hakaniye Türkçesinin halefi olarak Orta Asya'daki bütün Türk kütlelerinin ortak yazı dili olma hususiyetine sahiptir. Ancak, bilhassa Moğol istilâsı sonucu Anadolu'da yoğunlaşan Oğuz Türkü, ortak Türkçenin etkisinden sıyrılarak bu yeni yurttaki, kendi şivesiyle yeni bir yazı dili yaratmıştır. Eski Türkiye Türkçesi adı verilen bu yeni yazı dilini Hakaniye Türkçesinin de dâhil olduğu Orta Türkçe devresinde göstermek yanlıştır. Çünkü Hakaniye Türkçesi, alfabe değişikliği olsa da, aslında, yeni bir yazı dili olmayıp Kök Türk ve Eski Uygur yazı geleneğinin devamıdır. Hakaniye Türkçesiyle yazılan metinlerde, özellikle imlâda, Eski Uygur Türkçesinin örnek alındığı bilinmektedir. Bu yüzden bazı bilim adamları Hakaniye Türkçesini Eski Türkçe dairesine dâhil etmektedir.

Eski Türkiye Türkçesi ise gerek imlâ, gerekse diğer dil bilgisi özellikleri açısından herhangi bir yazı geleneğinin devamı değildir. Esasen Türk dili tarihinde iki orijinal yazı dili bulunmaktadır. Bunlardan biri Kök Türk Türkçesi, diğeri de Eski Türkiye Türkçesidir. Nasıl Kök Türk Türkçesine Eski Türkçe adı veriliyorsa, Eski Türkiye Türkçesine de Yeni Türkçe denmelidir. Tabiatıyla Eski Türkiye Türkçesiyle aynı dönemde ortaya çıkan Harezmi Türkçesi de artık Yeni Türkçe döneminin bir yazı dilidir. Şu hâlde 13. yüzyılda ortak Türkçe sona ermiş, biri kuzey ve doğudaki Türklerce temsil edilen Harezmi Türkçesi, diğeri de sadece batıya göç eden Oğuz Türklerinin meydana getirdiği Eski Türkiye Türkçesi olmak üzere iki yazı dili ortaya çıkmıştır. Harezmi Türkçesi 14. yüzyıldan itibaren yerini kuzeyde Kıpçak Türkçesine, 15. yüzyıldan itibaren de doğuda Çağatay Türkçesine bırakmıştır. Eski Türkiye Türkçesi ise 16. yüzyılda Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki kola ayrılmıştır.

Yeni Türkçe devresinde görülen ikinci önemli özellik, iki yeni bildirme kipinin (şimdiki zaman ile ikinci tip geçmiş zaman) bu devrede teşekkül etmiş olmasıdır.

Şimdiki zaman Kök Türk, Uygur ve Hakaniye Türkçelerinde geniş zaman kipi ile ifade ediliyordu. Yeni Türkçe devresinde, fiil tabanlarına getirilen *-a/-e*, *-u/-ü* zarf-fiil eki ile *tur-* (*dur-*), *yor-* yardımcı fiillerinden oluşan ve tasvirî fiil adı verilen birleşik fiil tabanlarının geniş zamanlı (*turur*, *durur*, *yorur*) şekillerinin şahıs zamirleri (ekleri) ile çekimli fiil hâline getirilmeleri sonucu yeni şimdiki zaman kipleri teşekkül etmiştir. Yine bu devrede *-p* (*-up/-üp*) zarf-fiil eki ve *tur-* (*dur-*) yardımcı fiilinin çekiminden ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipi oluşturulmuştur.

Harezmi Türkçesinde teşekkül eden ve önceleri seyrek olarak görülen şimdiki zaman kipi *-a/-e* zarf-fiil eki, *turur* (*tur-* ‘durmak’ yardımcı fiilinin geniş zaman almış şekli) ve şahıs zamirlerinden oluşmaktadır: *bara turur men* ‘gidiyorum’ gibi. Harezmi Türkçesinde teşekkül eden ikinci tip geçmiş zaman kipi de *-p* zarf-fiil eki, *turur* ve şahıs zamirlerinden oluşmaktadır: *alıp turur men* ‘aldım, almışım’ gibi. Her iki kipi de olumsuzları aynı şekildedir: *barmadın turur sen* ‘gitmiyorsun; gitmedin, gitmemişsin’ gibi.

Şimdiki zaman kipi, Kıpçak Türkçesinde *-a/-e, -y* (olumsuzu *-may/-mey*) zarf-fiil eki, *-dır/-dir, -dur/-dür* (< *turur*) eki ve şahıs zamirleri şeklinde görülmektedir: *keledir men, kele men* ‘geliyorum’, *kelmeydir men* ‘gelmiyorum’, *söyleydir siz, söyley siz* ‘söylüyorsunuz’ gibi. İkinci tip geçmiş zaman kipi ise *-p* zarf-fiil eki, *-tır/-tir, -tur/-tür* (< *turur*) eki ve şahıs zamirleri şeklindedir: *keliptir men* ‘geldim, gelmişim’, *almayıp sen* ‘almadın, almamışsın’ gibi. Kıpçak Türkçesinden doğma çağdaş şivelerin şimdiki zaman ve geçmiş zaman kipleri de aynı kökene dayanmaktadır: Karaçay-Baykar şivesi *bileme* ‘biliyorum’; Tatar şivesi *ütem* ‘geçiyorum’, *totasız* ‘tutuyorsunuz’; Başkurt şivesi *işley biz* ‘çalışıyoruz’, *hüyehiñ* ‘seviyorsun’; Kazak şivesi *kelesin* ‘geliyorsun’, *isteymiz* ‘çalışıyoruz’; *alıpmın* ‘almışım’, *bermepsinder* ‘vermemişsiniz’; Kırgız şivesi *körösün* ‘görüyorsun’, *okuybuz* ‘okuyoruz’; *alıptırmin, alıpmın, alıpmın* ‘almışım’ gibi.

Şimdiki zaman kipi Çağatay Türkçesinde de *-a/-e, -y* (olumsuzu *-may/-mey*) zarf-fiil eki, *-dur/-dür* (< *turur*) eki ve şahıs zamirleri şeklinde görülmektedir: *tapadur mén* ‘buluyorum’, *déydür biz, déy biz* ‘diyoruz’, *körmeydür sén* ‘görmüyorsun’ gibi. İkinci tip geçmiş zaman kipi ise *-p* zarf-fiil eki, *-tur/-tür* (< *turur*) eki ve şahıs zamirleri şeklindedir: *kéliptür mén, kélip mén* ‘geldim, gelmişim’, *körmeydür sén* ‘görmedin, görmemişsin’ gibi. Çağatay Türkçesinden doğma çağdaş şivelerin şimdiki zaman ve geçmiş zaman kipleri de aynı kökene dayanmaktadır: Özbek şivesi *kele men* ‘geliyorum’, *okıy men* ‘okuyorum’; *kerteyip siz* ‘ihtiyarlaştırmışsınız’; Yeni Uygur şivesi *yézip sen* ‘yazmışsın’ gibi.

Eski Türkiye Türkçesinde teşekkül eden şimdiki zaman kipi ise *-a/-e, -u/-ü* zarf-fiil ekleri, *durur* (*dur-* yardımcı fiilinin geniş zaman almış şekli) veya *yorır/yorur* (*yori-/yoru-* ‘yürümek’ yardımcı fiilinin geniş zaman almış şekli) ve zamir kökenli şahıs eklerinden oluşmaktadır: *baka dururam* ‘bakıyorum’, *gelü yorır* ‘geliyor’, *göre yoruruz* ‘görüyoruz’ gibi. Harezmi Türkçesinde görülen ikinci tip geçmiş zaman kipi Eski Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır. Söz konusu kip Eski Türkiye Türkçesinde *-up/-üp* zarf-fiil eki, (*durur*) ve şahıs ekleriyle oluşmaktadır: *idüpven* ‘etmişim’, *getürüp durursın* ‘getirmişsin’, *gelmeyüpdür* ‘gelmemiştir’ gibi.

Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan iki adet şimdiki zaman kipinden *-a/-e, -u/-ü + yorır/yorur* + şahıs eki kalıbındaki *yorır/yorur* kelimesi Osmanlı Türkçesinde ve dolayısıyla Türkiye Türkçesinde hece düşmesiyle ekleşerek *-yor* şekline dönüşmüş ve umumî şimdiki zaman kipi hâline gelmiştir: *geliyorum* gibi. *-yor* eki Oğuz Türkçesinin diğer çağdaş şivelerinden Gagavuz Türkçesinde *-ye, -yo, -yu* (*alíyom* ‘alıyorum’, *geliyesiniz* ‘geliyorsunuz’), Horasan Türkçesinde *-y* (*geliyey* ‘geliyoruz’), Türkmen Türkçesinde de *-ya:r/-ye:r* (*alya:rın* ‘alıyorum’, *görye:ris* ‘görüyoruz’) şeklindedir. *-yor* eki Halaç Türkçesinde de *-yuor* şeklinde yaşamaktadır: *keçeyuor* ‘geçiyor’ gibi.

Eski Türkiye Türkçesinde teşekkül eden ikinci tip geçmiş zaman kipi Osmanlı, Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde görülmemektedir. Ancak bu kip Azerbaycan Türkçesinde *-ib/-ib, -ub/-üb + şahıs* ekleri (*gelibsen* ‘gelmişsin’, *yazmayıb* ‘yazmamış’), Horasan Türkçesinde de *-ptır/-ptir, -ptıl/-ptil + şahıs* ekleri (*goyupturam* ‘koymuşum’, *yéptilen* ‘yemişsin’) şeklinde bulunmaktadır.

Oğuz Türkçesinin ilk ürünleri 13. yüzyılda Anadolu’da meydana geldiği için bu metinlerde kullanılan dile umumiyetle Eski Türkiye Türkçesi ya da Eski Osmanlı Türkçesi adı verilmektedir.

Türkçe 13. yüzyıldan itibaren iki yazı diline ayrılınca Eski Türkiye Türkçesi ve ardıllarına Batı Türkçesi de denmektedir. Türkistan’da yazılan dile de Doğu Türkçesi adı verilmiştir. Memlûk devletinin diline ise Kıpçak Türklerinin dili olduğu için Kuzey Türkçesi denmiştir. Batı Türkçesi, Türkolojide kullanılan yaygın bir terim olmakla beraber Avrupalı ve Rus bazı bilim adamları tarafından Güney Türkçesi terimini ile de ifade edilmektedir. Tabii bu terim farklılığı biraz da coğrafi bölgelere nereden bakıldığına bağlıdır. Avrupalı ve Rus Türkologlar Batı Türkçesi terimi ile Bulgar grubu lehçelerini anlarlar, bu nedenle Oğuz Türkçesine Batı Türkçesi yerine Güney Türkçesi adını vermektedirler.¹

Eski Türkiye Türkçesinin 13. yüzyıldan ortaya çıkan ilk ürünleri karışık saha özelliği göstermektedir. Yani metinlerin dilinde Oğuz diyalektinin tam hâkimiyeti görülmemektedir. Söz konusu metinlerin dilinde Oğuz Türkçesi âdeta Karahanlı yazı dilinin

.....

1 Róna-Tas 2013, 51-53.

üzerine oturtulmuş gibidir. Bunun sebebi hiç şüphesiz Oğuz Türkçesinin 13. yüzyıla kadar yazı dili olarak metinlerde görülmemesidir. Yazarlar Oğuz Türkçesi ile yazmak istemekte ancak bunu nasıl başaracaklarını bilememektedirler. Bazıları 13. yüzyılda Türkçenin yazı dili olan Karahanlı Türkçesini esas alarak yazı dili oluşturmayı denemiş ve metinlerin dili bu nedenle kâh Karahanlı Türkçesi, kâh Oğuz Türkçesi özelliği göstermiştir. Meselâ 13. yüzyılın önemli eserlerinden *Behcetü'l-hadâik* isimli vaaz kitabı böyle bir eserdir.² Şinasi Tekin söz konusu eserlerin karışık dilli olmaktan ziyade Anadolu'ya göç etmiş Oğuz Türkçesini tam olarak öğrenemeyen Türkistanlı yazarlar tarafından yazıldığını iddia etmektedir.³ Ancak Anadolu'da Oğuz Türkçesi ile yazı dilinin teşekkülü hakkında Yazıcıoğlu Ali'nin *Tevârih-i Âl-i Selçük* adlı eserinde şöyle denmektedir: *Şimden girü hiç kimesne kapuda ve divânda ve mecâlis ve seyrânda Türkî dilinden gayrı dil söylemeyeler. Bir kaç gün anlaruñ işi bu tarîk üzere temşiyet buldı. Karaman oğlu Muhammed Beg çün vezîr oldı, buyurdu ki defterleri dahı Türkice yazalar. Ol zamânda bu Arabî hurûf-ıla dahı Türkice yazmak 'âdet olmamış-ıdı.* (Yazıcıoğlu 404-14-405/1) Yazıcıoğlu Ali'nin ifadesinden Oğuz Türkçesinin 13. yüzyıldan itibaren ilk defa yazılmağa başladığı çok açık anlaşılmaktadır. Yazıcıoğlu açık bir şekilde . *Ol zamânda bu Arabî hurûf-ıla dahı Türkice yazmak 'âdet olmamış-ıdı* demektedir. Demek ki Oğuz Türkçesinin Arapça harfler ile yazılması en erken 13. yüzyılda gerçekleşmiştir. Selçuklu Türklerinin Oğuz Türkçesi ile yazmamasının sebebi de budur. Selçuklular döneminde konuşma dili olarak Oğuz Türkçesi elbette konuşuldu. Ancak bu dil yazı ile yazılmadığı için, daha doğrusu o yıllarda Türkçenin yazı dili Hakaniye Türkçesi olduğu için Selçuklular konuştuıkları dili yazı dili hâline getirmeyi başaramadılar. İşte Selçukluların yazı dilinde Arapça ve Farsçayı kullanmaları bu sebeptir. Selçuklular Türkçe yazmayı tercih etselerdi o dönemde Hakaniye Türkçesini ile yazmak zorunda idiler. Hakaniye Türkçesi ise Oğuz Türklerinin diyalektine uzak bir yazı dili idi.

13. yüzyılda Anadolu'da kurulan Eski Türkiye Türkçesi 15. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş ve sonra yerini Osmanlı Türkçesi

.....

2 Koç 2011, 159-174.

3 Tekin 1973-1974: 59-157.

ile Azerbaycan Türkçesine bırakmıştır. İlk kaleme alınan eserler Anadolu Selçuklu devletine ve daha çok da Beylikler dönemine âittir. 14. yüzyıldan sonraki eserler ise Osmanlı devrinde yazılmıştır.

Eski Türkiye Türkçesiyle kaleme alınmış belli başlı eserler şunlardır:

1. 13. yüzyıl eserleri: *Behcetü'l-hadâik* isimli vaaz kitabı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Türkçe beyitleri, Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme'si*, Sultân Veled'in dîvânı, Yûnus Emre'nin dîvânı.

2. 14. yüzyıl eserleri: Hoca Dehhânî'nin şiirleri, Şeyyad Hamza'nın *Yûsuf ve Zelîha* adlı mesnevîsi ve diğer şiirleri, Hoca Mes'ûd'un *Süheyl ü Nev-bahâr*'ı, Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme'si*, Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Siyer-i Nebî* adlı eseri ve *Yûsuf ve Zelîha* adlı mesnevîsi, Gülşehrî'nin *Mantıkû't-tayr* tercümesi, Kul Mes'ûd'un *Kelîle ve Dimne* tercümesi, Kadı Burhaneddîn'in dîvânı, Ahmedî'nin *İskender-nâme*, *Cemşîd ü Hurşîd* adlı mesnevîleri ve dîvânı, Şeyhoğlu'nun *Kabus-nâme*, *Marzubân-nâme* adlı tercümelere ve *Kenzü'l-küberâ* adlı siyasetnamesi.

3. 15. yüzyıl eserleri: Ahmed Dâî'nin *Çeng-nâme* adlı mesnevîsi ve dîvânı, Süleymân Çelebi'nin *Mevlidî*, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrin* ve *Har-nâme* adlı mesnevîleri ile dîvânı, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye'si*, Enverî'nin *Düstûr-nâme'si*, Avnî'nin (Fatih Sultan Mehmed) dîvânı, Cem Sultan'ın dîvânı, Ahmed Paşa'nın dîvânı, Necâtî'nin dîvânı, Bergamalı Kadri'nin *Müeyyiretü'l-ulûm* adlı gramer kitabı (1530 yılında yazılmış), Ahmed Bîcân'ın *Envârü'l-âşîkînî*, Kaygusuz Abdal'ın *Budala-nâme'si*, Sinân Paşa'nın *Tazarru-nâme'si*, Ebulhayr Rûmî'nin *Saltuk-nâme'si*, Ârif Alî'nin *Dânişmend-nâme'si*, Yazıcıoğlu Alî'nin *Selçuk-nâme'si*, Kıvâmî'nin *Gazavât-nâme'si*, Âşık Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı, Oruç Bey'in *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı, Tursun Bey'in *Târih-i Ebül-feth*'i, Mercüme Ahmed'in *Kabus-nâme'si*, *Battal-nâme*, *Kitâb-ı Dede Korkut*.

Eski Türkiye Türkçesinin devamı olan Osmanlı Türkçesi, Osmanlı devletinde, yani Anadolu, Rumeli, Kırım, Irak, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'da 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar kullanılan bir yazı dilidir. Bu yazı dilinin 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren devresine Klâsik Osmanlı Türkçesi denmektedir. Klâsik

devrede edebiyat, Arap ve Fars edebiyatlarının tesiri altında geliştiği için, Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların, hattâ bu dillere âit gramer kurallarının yoğun olarak Türk diline girmesine yol açmış, böylece “Osmanlıca” adı verilen, halkın anlamakta güçlük çektiği ağır ve ağdalı bir dil ortaya çıkmıştır. Osmanlı devletinde -16. yüzyıldan itibaren cihan devleti hâline gelmesinin tabîi bir sonucu olarak- bilim, san’at ve kültür faaliyetleri büyük bir gelişme göstermiştir. Devletin başşehri, ülkenin içinde ve dışında bulunan bir çok san’at ve bilim erbabının ilgi odağı hâline gelmiş, daha önceki dönemlerde yazılmış olan pek çok kaynak eser burada toplanmağa başlamış ve bunların sonucunda İstanbul, dünyanın en büyük san’at, kültür ve bilim merkezlerinden biri olarak etkisini yüzyıllar boyu sürdürmüştür.

İstanbul, asırlarca Osmanlı devletinin başkenti olmasından dolayı Oğuz Türkçesinden İstanbul Türkçesi adını verdiğimiz konuşma ve yazı dilinin doğmasına sebep olmuştur. İstanbul Türkçesinin izleri 16. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmağa başlar. Bâki’nin şiirlerindeki mahallî unsurlar İstanbul Türkçesinin ilk nüvesini teşkil eder. Nedim’e gelene kadar bu etki artarak devam eder. Yazı dilleri genellikle başkent ağızlarının etkisi altında oluşmuşlardır. Paris ağzı nasıl Fransız yazı dilinin oluşmasında etkili olmuşsa İstanbul ağzı da şair ve edebiyatçıların marifetiyle 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türklerinin yazı dilinde etkisini göstermiştir. Şu hâlde 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı yazı diline İstanbul Türkçesi adını verebiliriz. Bu dil Osmanlı belgelerinin dilinde de kendisini göstermiştir.⁴ Osmanlı imlâsı geleneksel bir imlâ olmasına ve bu özelliğini 20 yüzyıla kadar korumasına rağmen Osmanlı dili pek çok açıdan Eski Türkiye Türkçesi döneminden ayrılır. İşte Eski Türkiye Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki bu fark İstanbul Türkçesinin etkisinden kaynaklanmaktadır. 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Türkçesinin ikinci devresi başlamaktadır. Çünkü bu dönemde Türk toplumu batıya açılmış ve bunun sonucunda başta gazete olmak üzere makale, fıkra, hikâye, roman ve tiyatro gibi yeni edebî türler Osmanlı Türkçesinin yazı dilini değiştirmiştir. Bu dönemin bir diğer özelliği Fransızca kökenli bir hayli ödünç kelimenin Türk diline girmiş olmasıdır. Tanzimat yazarları Osmanlı lisanını işte bu

•••••

4 Kütükoğlu 2013, 1-13.

İstanbul Türkçesinden dolayı grameri gayet düzgün ve pek tatlı bir lisan olarak görmektedir. Alî Suâvî, 1869 yılında, Paris'te çıkardığı *Ulûm Gazetesi*'nin 2., 3.⁵ ve 4.⁶ sayılarında tefrika hâlinde yayımladığı “Lisân ve Hatt-ı Türki” adlı makalesinin ilk bölümünde, Osmanlı Türkçesini “diğer malûm lisânlara nazaran kavâ'id-i sarfiyyesi gayet düzgün ve pek kolay ve pek nâzik ve pek tatlı” bir lisân olarak nitelendirmektedir. Şemseddîn Sâmî de önceleri kaba bir şekilde konuşulup yazılan Türkçenin, Osmanlıların Rumeli'ne geçmesinden ve özellikle İstanbul'u fethetmesinden sonra, nasıl güzel, ince ve letafetli bir dil hâline geldiğini de kendi üslûbuyla şöyle anlatmaktadır: “Rumeli'ne geçildikten ve alelhusûs İstanbul'a girildikten sonra, lisân tedricen ince-
lip fevkalâde bir nezâket ve letâfet peyda etti. Hattâ şive ve telâffuzun letâfeti için esâsen bir tedenni addolunabilecek bir tebeddüle dahi uğrayıp 'ح'ların, 'sağır' ك'lerin telâffuzu unutuldu. 'ق'lar, 'ع'lar Arabî ve Fârisî 'ك' veya 'س' telâffuzlarına takarrüb edecek derecede inceldi. Arabîden, Fârisîden me'hûz kelimelere de böyle hafif ve lâtif bir telâffuz verildi. Giderek Türkçemiz eski huşûnetinden asla eser kalmayacak derecede lâtif ve şirin bir lisân oldu. Cengâver ve haşin bir aşiret lisânı hâminden çıkıp en nazik ve en güzel perî-peyker ve melek-simâ bir kızın ağzının letâfetini artıracak bir halâvet peyda etti.” İşte bütün bu özelliklerinden dolayı, artık ona göre “Türkçemizin en fasîhi, en güzeli, en mükemmeli, bugün söylediğimiz Türkçedir”, yani İstanbul Türkçesidir.⁷

Osmanlı Türkçesinin bir devamı olan Türkiye Türkçesinin ilk nüvesini, 1911 yılında başlatılan Yeni Lisan hareketi teşkil etmektedir. Çünkü bu hareketle birlikte Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların etkisinden kurtarılmış ve özellikle nesir dili, Türk dilinin söz dizimi kurallarına uygun hâle getirilmiştir.

.....

5 Alî Suâvî, “Lisân ve Hatt-ı Türki-2”, *Ulûm Gazetesi* 3 (7 Cemâziyülevvel 1286): 114-134.

6 Alî Suâvî, “Lisân ve Hatt-ı Türki-3”, *Ulûm Gazetesi* 4 (22 Cemâziyülevvel 1286): 214-228.

7 Şemseddîn Sâmî, “Lisân ve Edebiyatımız”, *Girid Muhtâcîne-i İanete Nusha-i Ye-gâne-i Fevkalâde*, Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn gazeteleri tarafından müştereken tertip olunmuş Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesinin ruhsat-ı resmiyyesiyle tâb edilmiştir (İstanbul, 1313), 89-91.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Atatürk'ün önderliğinde dille ilgili bir dizi çalışma başlatılmıştır. Bunlardan ilki Harf İnkılâbı çerçevesinde 3 Kasım 1928 yılında çıkarılan kanun gereği Lâtin kökenli "Türk alfabesi"nin uygulamaya konmuş olmasıdır. Yine Türk dilinin imlâsı İstanbul ağzı esas alınarak yeniden belirlenmiştir. İstanbul Türkçesinin belli başlı dil özellikleri şunlardır:

1. Osmanlı Türkçesi muhafazakâr bir imlâyâya sahiptir. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bir çok kelime ve ekin söylenişi zamanla değiştiği hâlde yazılışı aynı kalmakta, hattâ Eski Türkiye Türkçesinin izlerini taşımaktadır. Ancak 16. Yüzyıldan itibaren İstanbul ağzının özellikleri de yazı diline etki etmeğe başlamıştır.

2. 16. yüzyıldan itibaren giderek artan yoğunlukta dile yerleşen Arapça ve Farsça kökenli kelime ve tamlamalar, Osmanlı Türkçesini -bilhassa 17. yüzyıldan sonraki bazı mensur eserlerde- yer yer tabii dil niteliğinden uzaklaştırmaktadır.

3. Eski Türkiye Türkçesinde çok seyrek görülen *-acak/-ecek* sıfat-fiili, Osmanlı Türkçesinde *-ısar/-iser* 'in yerine geçerek yegâne gelecek zaman eki durumuna gelmektedir: E.T.T. *gel-iser* > Osm. *gel-ecek* gibi.

4. Eski Türkiye Türkçesinde *yorı-* 'yürümek' yardımcı fiilinin *yorı-r* şekli, Osmanlı Türkçesinden itibaren hece düşmesiyle *-yor* şekline bürünerek şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır: E.T.T. *gel-ü yorı-r* > Osm. *gel-i-yor* gibi.

5. 18. yüzyıldan itibaren Türkiye Türkçesinin bazı dil özellikleri oluşmağa başlamaktadır:

a. Küçük ünlü (düzlük-yuvarlaklık) uyumunun ortaya çıkması: *başum* > *başım*, *geldüm* > *geldim*, *alur* > *alır*, *varduk* > *vardık* gibi.

b. *-sız/-siz* şahıs eki yerine *-sınız/-sınız* ekinin gelmesi: *gelür-siz* > *gelirsiniz* gibi.

c. Damak *η*'sinin söylenişte yerini diş *n*'sine bırakması: *deniz* > *deniz*, *tanrı* > *tanrı* gibi.

BATI TÜRKÇESİNİN OĞUZ DİYALEKTİNDEN
İSTANBUL TÜRKÇESİNE DÖNÜŞMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

ç. *Ol* zamirinin ve çekimlerinin söylenişte *o*'ya çevrilmesi: *ol* > *o*,
anı > *onu*, *aña* > *ona*, *anuy* > *onun* gibi.

d. Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş ödünç kelimeler ile Eski Türkiye Türkçesi döneminde Türkçe kelimelerde görülen pırlıtlı *h* sesinin gırtlaktan çıkan *h* ya da *k* sesine çevrilmesi: *h^vāce* > *hoca*,
yoh > *yok*, *dahı* > *dahi*, *daha* gibi.